

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ  
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА  
АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

**Валах Вікторія Володимирівна**

УДК 347.65/.68(477):  
340.5(470+571)(44)(430)(73)

**ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА  
СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ  
КРАЇНАХ (РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ, ФРАНЦІЇ, НІМЕЧЧИНІ, США)**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;  
сімейне право; міжнародне приватне право.

**АВТОРЕФЕРАТ**  
дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата юридичних наук

Київ – 2009

*Дисертацією є рукопис.*

Робота виконана на кафедрі цивільно-правових дисциплін Одеського національного університету імені І.І. Мечникова Міністерства освіти і науки України

**Науковий керівник:** доктор юридичних наук, доцент  
заслужений юрист України  
**Канзафарова Ілона Станіславівна,**  
Одеський національний університет  
імені І. І. Мечникова,  
професор кафедри цивільно-правових дисциплін

**Офіційні опоненти:** доктор юридичних наук, професор  
**Заїка Юрій Олександрович,**  
Київський національний університет внутрішніх справ,  
заступник начальника кафедри  
цивільного права і процесу

кандидат юридичних наук, доцент  
**Шимон Світлана Іванівна,**  
Національний педагогічний університет  
імені М. П. Драгоманова,  
завідувач кафедри цивільного та кримінального права

Захист відбудеться «29» січня 2010 року о 14-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.500.01 у Науково-дослідному інституті приватного права і підприємництва Академії правових наук України за адресою: 01042, м. Київ, вул. М. Раєвського, 23-а.

З дисертацією можна ознайомитися у Науково-дослідному інституті приватного права і підприємництва Академії правових наук України за адресою: 01042, м. Київ, вул. М. Раєвського, 23-а.

Автореферат розісланий «25» грудня 2009 р.

Вчений секретар  
спеціалізованої вченої ради

В. І. Бобрик

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми.** В умовах побудови в Україні правової держави і громадянського суспільства суттєво зростає роль правових механізмів набуття, здійснення та захисту майнових прав особи, серед яких особливе місце посідає спадкування. При цьому, з огляду на сучасні тенденції щодо інтеграції України в європейське і світове співтовариства, перед юридичною наукою постає завдання дослідити зарубіжний досвід правового регулювання спадкових відносин та визначити доцільність і можливість запозичення окремих правових ідей і положень.

В якості матеріалу для порівняння з українським спадковим законодавством обрано відповідне законодавство Російської Федерації, Франції, Німеччини та США. Вибір цих держав обумовлений наступним.

По-перше, Франція та Німеччина є класичними представниками країн континентальної правової сім'ї, в яких відбулася рецепція римського цивільного права. У світлі набрання чинності Указу Президента України «Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу» від 14.09.2000 та тенденцій до уніфікації цивільного законодавства у Європейському Союзі (створення єдиного «Кодексу найкращих практик цивільної участі») дослідження законодавчих результатів і теоретичних розробок у галузі спадкового права цих держав надасть змогу встановити певні зв'язки та взаємозалежність з інститутами вітчизняного спадкового права та визначити перспективи розвитку останнього.

По-друге, у зв'язку з активізацією українсько-американських відносин підвищується інтерес вітчизняних практикуючих юристів і науковців до правопорядку США. Спадкове право у США, зважаючи на його багаторічну усталеність, правові традиції, різні уявлення у суспільстві про шлюб та сім'ю (зокрема, у питаннях про спадкування за законом, право на обов'язкову частку у спадщині тощо) та значну відмінність від спадкового права країн континентальної правової сім'ї, вказує на відсутність на даному етапі можливості на глобальному рівні гармонізувати регулювання спадкових відносин у світі. Все це, а також стрімкий процес кодифікації права, що відбувається в останні десятиріччя у США, дозволить українським правникам не тільки ширше подивитись на світовий досвід урегулювання окремих субінститутів спадкового права та, можливо, навіть перейняти позитивний досвід, але й надасть змогу розуміння провідних принципів та ідей, покладених в основу спадкового права США.

По-третє, з огляду на багатовіковий досвід співіснування України та Російської Федерації у межах однієї держави, порівняльне дослідження їхнього спадкового законодавства дозволить визначити як спільні риси, так і відмінності у його розвитку, причини цього, а також виявити прогалини та суперечності законодавств обох країн та шляхи їх подолання.

Розумне запозичення елементів зарубіжного спадкового права, які є прийнятними для української дійсності, може надати суттєву допомогу для успіху реформи вітчизняного спадкового права.

Обрання теми дисертаційного дослідження зумовлено також відсутністю спеціальних наукових та зокрема дисертаційних досліджень у вітчизняній цивілістиці (хоча дослідження загальних положень спадкового права України здійснювались), наявністю у нормах чинного українського та зарубіжного законодавства, що регулює спадкові відносини, певних прогалин та подекуди відсутність основних концептуальних норм, що може призвести на практиці до спірних ситуацій, порушення законних прав та інтересів суб'єктів спадкових правовідносин, існуванням у теорії спадкового права різних позицій теоретиків щодо окремих фундаментальних положень та правових ситуацій тощо.

Теоретична складність юридичної природи спадкових правовідносин, їх нерозривний зв'язок з фундаментальними засадами цивільного права зумовили ту обставину, що вони завжди були у полі зору вчених-цивілістів як спеціальний предмет дослідження їх наукових праць. У дореволюційний період зазначені питання вивчали такі вчені, як Є. В. Васьковський, Ю. С. Гамбаров, В. Г. Демченко, Г. Ф. Дормідонтов, І. О. Кістяковський, Д. І. Мейер, В. М. Нечаєв, В. М. Нікольський, В. О. Рязановський, Г. Ф. Шершеневич тощо. За радянські часи проблемам врегулювання спадкових відносин приділили увагу такі вчені, як Б. С. Антімонов, Л. М. Бардін, М. В. Гордон, К. О. Граве, В. К. Дроніков, П. С. Нікітюк, В. О. Рясенцев, В. І. Серебровський, Р. Й. Халфіна, Є. Б. Ейдінова тощо. Серед сучасних досліджень щодо спадкового правовідношення слід назвати праці таких вітчизняних вчених, як В. В. Васильченка, Ю. О. Заїки, О. Є. Кухарєва, Є. О. Рябоконя, С. Я. Фурси, Є. І. Фурси тощо. У дисертації також відображені досягнення зарубіжних вчених, які у різні роки займались проблемами спадкового права, у тому числі порівняльно-правовим аналізом. Зокрема, це праці К. Г. Брунса, Г. Вессенберга, Л. Еннекцеруса, К. Гельвіга, О. Гірке, О. В. Гренкової, Дж. Доддса, Г. С. Лиманського, В. Б. Панічкіна, С. В. Строк, К. В. Храмцова, Ф. Лассаля тощо.

Важливе значення для дисертаційної роботи мали дослідження вчених-цивілістів, які вивчали проблеми цивільних правовідносин, їхній зміст і правонаступництво у цих відносинах, а саме: В. О. Белова, Д. М. Генкіна, В. П. Грібанова, О. С. Іоффе, О. О. Красавчикова, В. О. Лапача, В. Ф. Попондопуло, Ю. К. Толстого, Б. Л. Хаскельберга, Б. Б. Черепакіна та багатьох інших.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою Радою економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова 29 вересня 2005 року (протокол № 1). Дисертація виконана згідно з планом науково-дослідницької роботи кафедри цивільно-правових дисциплін економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова «Майнові та немайнові права особи в умовах побудови

правової держави в Україні: проблеми набуття, здійснення та захисту» (державний реєстраційний номер 0108U003958).

**Мета і завдання дослідження.** *Метою* дисертації є з'ясування поняття, правової природи, особливостей підстав виникнення та динаміки, структури спадкових правовідносин, конструкцій спадкового права держав континентальної правової системи і країн загального права задля вироблення рекомендацій, спрямованих на вдосконалення механізмів правового регулювання спадкових відносин в Україні.

Для досягнення зазначеної мети поставлені такі *завдання*:

- визначити правову природу та поняття спадкового правонаступництва;
- визначити специфіку динаміки спадкового правовідношення;
- визначити елементи спадкового правовідношення;
- визначити поняття спадкового правовідношення;
- проаналізувати і порівняти основні доктринальні та законодавчі положення спадкового права України, Російської Федерації, Франції, Німеччини та США щодо спадкових правовідносин;
- сформулювати теоретично обґрунтовані конкретні пропозиції з удосконалення правового регулювання спадкових відносин в Україні.

*Об'єктом дослідження* є суспільні відносини, пов'язані з переходом прав та/або обов'язків спадкодавця у порядку, встановленому чинним законодавством України, Російської Федерації, Франції, Німеччини та США, у тому числі підстави виникнення та динаміки, суб'єкти, об'єкти і зміст цих відносин.

*Предметом дослідження* є нормативно-правова база, юридична література і судова практика України, Російської Федерації, Франції, Німеччини та США щодо спадкових відносин.

*Методи дослідження.* Філософсько-світоглядною основою дослідження є матеріалістична діалектика. Спадкові правовідносини в Україні, Російській Федерації, Франції, Німеччині та США розглядаються у розвитку та взаємозв'язку з іншими явищами об'єктивної дійсності в цілому та державно-правової зокрема.

Основним спеціальним методом дослідження є порівняльно-правовий, використання якого дозволило проаналізувати і порівняти доктринальні, законодавчі та практичні питання спадкового права України, Російської Федерації, Франції, Німеччини та США щодо спадкових відносин, сформулювати спільні наукові уявлення про основні тенденції та закономірності функціонування та взаємообумовленість субінститутів спадкового права вищезазначених країн.

Поряд з цим використано низку загальнонаукових та спеціальних методів. Формально-логічний метод дозволив визначити загальні ознаки та специфіку спадкових правовідносин (підрозділи 2.1 та 2.3). Системний підхід використано при дослідженні підстав динаміки, структури спадкових правовідносин, визначенні їх місця у системі цивільних правовідносин (підрозділ 2.2, розділ 3). Історичний метод дозволив дослідити специфіку окремих проблем правового

регулювання спадкових відносин у конкретних історичних умовах (розділ 1). За допомогою методу моделювання у підрозділі 2.3 створено теоретичну модель спадкового правовідношення. Використання методу тлумачення правових норм надало змогу у розділі 3 з'ясувати зміст окремих норм спадкового права.

**Наукова новизна одержаних результатів** полягає у сформульованих та обґрунтованих наукових положеннях і висновках, що виносяться на захист.

*Вперше:*

1) обґрунтовано висновок щодо тотожності принципів підходів до правового регулювання спадкових відносин в Україні, Російській Федерації, Франції, Німеччині, що полягають у розгляді спадкування як особливого механізму переходу прав та/або обов'язків від померлої особи до спадкоємців, у визнанні абсолютного характеру та обмеженості строків існування спадкового правовідношення, у погляді на спадщину як на єдиний об'єкт спадкового правовідношення, у визнанні суб'єктивного спадкового права як майнового права, яке є юридичною умовою виникнення інших цивільних правовідносин;

2) на підставі загальнотеоретичного розуміння терміну «модельне правовідношення» визначено поняття «модельне спадкове правовідношення», під яким розуміється модель поведінки, закріплена у нормах спадкового права, що є загальним взірцем, на який повинні орієнтуватись та з яким повинні погоджувати свою поведінку суб'єкти спадкового права, вступаючи у те чи інше конкретне спадкове правовідношення;

3) обґрунтовано висновок, що до юридичного складу, який спричиняє виникнення спадкового правовідношення, окрім юридичних фактів, входять також юридичні умови – обставини, які мають юридичне значення для настання юридичних наслідків, але які пов'язані з ними не прямо, а через одну чи декілька проміжних ланок (за чинними законодавствами України та Російської Федерації);

4) у залежності від того, на який елемент правовідношення впливають юридичні факти, що спричиняють його зміну, запропоновано наступну їхню класифікацію: а) юридичні факти, що призводять до зміни суб'єктного складу правовідношення, б) юридичні факти, що призводять до зміни часток спадкоємців, в) юридичні факти, що водночас призводять до зміни суб'єктного складу правовідношення та до зміни часток спадкоємців;

5) обґрунтовано висновок, що поряд із фактами, які спричиняють зміну елементів спадкового правовідношення, існують також юридичні факти, які не призводять до зміни жодного з елементів спадкового правовідношення – т.зв. юридично байдужі факти;

б) доведено, що єдиним юридичним фактом, який припиняє модельне спадкове правовідношення, є вплив строку на прийняття відумерлої спадщини територіальною громадою (у зарубіжних країнах – державою) або факт прийняття відумерлої спадщини територіальною громадою (державою). Юридичними фактами, що припиняють індивідуальні (конкретні) спадкові правовідносини, можуть бути смерть спадкоємця, прийняття спадщини,

відмова від спадщини тощо, а отже недоцільно розрізняти такі етапи спадкового правовідношення, як відкриття спадщини та її прийняття;

7) встановлено зміст суб'єктивного права спадкування правомочностей, який складають наступні правомочності: прийняття спадщини, відмова від спадщини, продаж спадщини, укладання договору про управління спадщиною, складання опису спадкового майна при прийнятті спадщини, укладання нотаріально посвідченого договору з іншими спадкоємцями за законом щодо зміни черговості одержання права спадкування, вимагання поділу спадщини або виділу своєї частки у спадщині в натурі, отримання свідоцтва про право на спадщину, участь у визначенні конкретної частки спадщини незалежно від підстави спадкування.

*Удосконалено:*

8) визначення поняття «цивільного правонаступництва» як інституціонального принципу цивільного права, яке слід розуміти як перехід прав та/або обов'язків від однієї особи до іншої шляхом одночасної втрати їх правопопередником та набуття їх правонаступником у повному обсязі;

9) визначення поняття «спадкового правонаступництва» як окремого виду цивільного правонаступництва, за яким відбувається перехід належних спадкодавцю на момент його смерті прав та/або обов'язків до спадкоємців за правилами норм спадкового права. Доведено, що спадковому правонаступництву притаманні як ознаки універсального й сингулярного цивільного правонаступництва, так й окремі ознаки, що знаходять своє відображення лише у спадкуванні, а саме: опосередкованість та наявність спеціального режиму спадкування певних видів майна, встановленого цивільним законодавством (в Україні, Російській Федерації, Франції, Німеччині);

10) поняття «спадкове правовідношення», яке може використовуватись як універсальне для України та зарубіжних країн. Спадкове правовідношення – суспільне відношення, врегульоване нормами спадкового права, що виникає між спадкоємцями та іншими особами (кредиторами та боржниками спадкодавця, виконавцем заповіту, нотаріусом тощо) з приводу здійснення спадкоємцями права спадкування;

11) обґрунтування необхідності розширення кола спадкоємців за законом в Україні шляхом формування шостої черги спадкоємців за законом, до яких слід віднести осіб, які перебували зі спадкодавцем у соціальній спорідненості (пасинки, падчерки, вітчим, мачуха тощо), за умови, якщо вони надавали матеріальну допомогу спадкодавцю на підставах та у порядку, передбачених чинним сімейним законодавством;

12) необхідність конкретизації правового статусу кредиторів/боржників спадкодавця у спадкових правовідносинах шляхом встановлення черговості задоволення вимог кредиторів, а також строків та порядку погашення боргів боржників з урахуванням загальних норм цивільного законодавства щодо виконання зобов'язань (в Україні та Російській Федерації);

13) поняття «спадщина», яке може використовуватись як універсальне для України та зарубіжних країн. Спадщина – сукупність юридичних відносин спадкодавця, що існували на момент смерті спадкодавця, не припинилися у зв'язку з його смертю згідно чинного законодавства, та переходять як єдине ціле до спадкоємців;

*Дістало подальшого розвитку:*

14) обґрунтування висновку, що спадкові правовідносини існують як абсолютні регулятивні правовідносини, де активними учасниками є спадкоємці, яких уповноважено на набуття права власності у майбутньому шляхом реалізації спадкових прав. Їм протистоять всі інші наявні учасники, які зобов'язані утримуватись від дій, що перешкоджають здійсненню цих прав, та/або сприяти у реалізації спадкоємцями своїх спадкових прав. Правовідносини, які виникають у разі порушення прав учасників спадкового правовідношення, виходять за межі регулювання нормам спадкового права (в Україні, Російській Федерації, Франції, Німеччині);

15) пояснення щодо необхідності занесення до складу цивільної правосуб'єктності фізичної особи-заповідача тестаментоздатності, що обумовлено існуванням так званих нетестаментоздатних осіб-заповідачів (недієздатних осіб, обмежено дієздатних осіб, осіб, що вчинили самогубство або замах на самогубство (за рішенням суду), осіб, які не вміють або не можуть читати та/або писати (стосовно секретних заповітів), осіб, які на момент складання заповіту не усвідомлювали значення своїх дій та/або нездатні були керувати ними).

**Практичне значення одержаних результатів** полягає в тому, що вони можуть бути використані:

– у правотворчій діяльності, в якій можуть бути враховані запропоновані дисертантом зміни і доповнення до ЦК України;

– у науково-дослідній діяльності при подальшому дослідженні проблем спадкового права;

– у правозастосовчій діяльності органів нотаріату та судів, спрямованої на охорону і захист прав та інтересів суб'єктів спадкових відносин;

– у навчальному процесі при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право України», «Спадкове право України», «Правове регулювання відносин власності», «Цивільне та торговельне право зарубіжних країн», при підготовці і написанні підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, практикумів із зазначених дисциплін.

**Апробація результатів дослідження.** Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Результати дисертаційного дослідження доповідались на 1) Міжнародній науково-практичній конференції «Трансформація ринкових відносин в Україні: організаційно-правові та економічні проблеми» (м. Одеса, 15 травня 2003 р.), 2) XII міжвузівській студентській науковій конференції (м. Запоріжжя, 20 травня 2004 р.), 3) 58-й науковій конференції професорсько-викладацького



складу і наукових працівників Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова (м. Одеса, 20-21 листопада 2003 р.), 4) Міжнародній науковій конференції молодих вчених «Четверті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 21-22 жовтня 2005 р.), 5) Міжнародній науковій конференції студентів та аспірантів «Приватно-правовий метод регулювання суспільних відносин: стан та перспективи розвитку» (м. Київ, 25-26 листопада 2005 р.), 6) 60-й науковій конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова (м. Одеса, 23-25 листопада 2005 р.), 7) Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених «П'яті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 27-28 жовтня 2006 р.), 8) Міжнародній науково-практичній конференції «Перспективные инновации в науке, образовании, производстве и транспорте 2007» (м. Одеса, 1-15 червня 2007 р.), 8) Міжнародній науково-практичній конференції «Право та економіка: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Одеса, 30 травня 2008 р.).

**Публікації.** Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертації викладені у 12 наукових роботах, а саме: 4 статтях, опублікованих у виданнях, що входять до переліків наукових фахових видань, затверджених ВАК України, та у 8 тезах доповідей.

**Структура дисертації** зумовлена метою і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел, який налічує 295 найменувань. Повний обсяг дисертації становить 218 сторінок, списку використаних джерел – 28 сторінок.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, вказується зв'язок роботи з науковими програмами, темами, визначаються мета і завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, висвітлюються наукова новизна одержаних результатів та їх практичне значення, наводяться дані про апробацію та публікацію результатів.

**Розділ 1. «Поняття та характеристика спадкування як юридичного механізму переходу прав та обов'язків від однієї особи до іншої»** складається з двох підрозділів.

У *підрозділі 1.1. «Поняття та види правонаступництва у цивільному праві»* ні підставі порівняння висловлених науковцями позицій обґрунтовується висновок щодо існування цивільного правонаступництва як інституціонального принципу цивільного права та правової дефініції, яка має знайти своє закріплення у чинному Цивільному кодексі України.

Проаналізувавши виділені у спеціальній літературі ознаки цивільного правонаступництва, дисертантом визначений наступний вичерпний перелік його характерних ознак: 1) правонаступництво є переходом прав/обов'язків від однієї особи до іншої, 2) залежність обсягу прав та/або обов'язків

правонаступника від прав та/або обов'язків правопопередника, 3) одночасність, 4) правонаступництво відбувається у правах та/або обов'язках, 5) цілісність.

У дисертації приділено уваги класифікації цивільного правонаступництва, в результаті чого зроблено висновок про транслятивність цивільного правонаступництва та відокремлення його від конститутивного правонабуття.

У підрозділі 1.2. «Поняття та особливості спадкового правонаступництва» на підставі аналізу джерел спадкового права країн, що досліджувалися, а також досягнень вітчизняної та зарубіжної доктрини цивільного права, зроблено висновок про існування спадкового правонаступництва (спадкування) у якості окремого і особливого виду цивільного правонаступництва. Спадковому правонаступництву притаманні ознаки як універсального і сингулярного правонаступництва, так й окремі ознаки, що знаходять своє вираження лише у спадкуванні. До останніх, на думку автора, відносяться опосередкованість (здійснення спадкоємцями з моменту відкриття спадщини та до її прийняття певних юридичних та фактичних дій задля її прийняття, спадкування за правом представлення тощо) та наявність спеціального правового режиму спадкування певних видів майна (права на земельну ділянку, вклад у банку тощо).

На підставі проведеного аналізу спадкового правонаступництва та виділення його ознак, визначено його місце у спадковому праві та зроблено спробу надати власне визначення спадкуванню. Під спадкуванням, на думку автора, слід розуміти окремий вид цивільного правонаступництва, за яким відбувається перехід належних спадкодавцю на момент його смерті прав та/або обов'язків до спадкоємців за правилами норм спадкового права.

Аналіз норм спадкового права США, які стосуються, зокрема, переходу спадщини на праві довірчої власності «особистому представникові» спадкодавця, «очищення» спадщини від боргів тощо, що здійснюється у межах спеціальної судової процедури (probation), дозволив дисертантові дійти висновку, що в США спадкування не є різновидом цивільного правонаступництва.

**Розділ 2. «Динаміка спадкового правовідношення (в Україні та зарубіжних країнах)»** складається з трьох підрозділів і присвячений теоретико-правовому аналізу підстав виникнення та розвитку спадкового правовідношення. При цьому за основу дослідження покладено визначене автором поняття «спадкове правовідношення».

У підрозділі 2.1. «Підстави виникнення спадкового правовідношення» досліджуються елементи юридичного складу, який спричиняє виникнення спадкового правовідношення. Автором поділяється думка про те, що підставою виникнення спадкового правовідношення є юридичний склад. Встановлено, що за чинними законодавствами України та Російської Федерації до юридичного складу, на підставі якого виникає спадкове правовідношення, окрім юридичних фактів, входять також юридичні умови. Під юридичними умовами, на думку автора, слід розуміти обставини, що мають юридичне значення для настання юридичних наслідків, але які пов'язані з ними не прямо, а через одну чи

декілька проміжних ланок (наявність зобов'язальних правовідносин між спадкодавцем та іншими особами, наявність родинних стосунків між спадкодавцем та спадкоємцями, цивільні стани тощо).

Оскільки при спадкуванні за заповітом необхідним юридичним фактом, що спричиняє виникнення спадкового правовідношення, є наявність чинного (законного) заповіту, у підрозділі аналізуються погляди науковців на умови дійсності заповіту – внутрішні (законність змісту заповіту) та зовнішні (дотримання встановленої законом форми і наявність тестаментоздатності у заповідача на момент складання заповіту). Звертається увага на необхідність виділу тестаментоздатності заповідача як елементу правосуб'єктності фізичної особи та конкретизується перелік осіб, яких слід вважати нетестаментоздатними. Зокрема, до нетестаментоздатних заповідачів слід відносити осіб, що вчинили самогубство або замах на самогубство (за рішенням суду), осіб, які не вміють або не можуть читати та/або писати (стосовно секретних заповітів).

*Підрозділ 2.2. «Підстави зміни спадкового правовідношення»* містить обґрунтування того, що всі юридичні факти, які мають місце після виникнення спадкового правовідношення та спричиняють його зміну, у залежності від того, на який елемент правовідношення вони впливають, поділяються на а) юридичні факти, що призводять до зміни суб'єктного складу правовідношення, б) юридичні факти, що призводять до зміни часток спадкоємців, в) юридичні факти, що водночас призводять до зміни суб'єктного складу правовідношення та до зміни часток спадкоємців.

У дисертації обґрунтовується необхідність виділу юридично байдужих фактів, тобто юридичних фактів, які не призводять до зміни жодного з елементів спадкового правовідношення. Термін «юридично байдужі факти спадкового правовідношення» слід розглядати саме у межах цього правовідношення.

У результаті проведеного дослідження юридичних фактів, що змінюють спадкове правовідношення, звертається увага на недоцільність виділу двох етапів існування спадкового правовідношення – відкриття спадщини та її прийняття, адже з відкриттям спадщини закон пов'язує виникнення спадкових правовідносин, а прийняття спадщини припиняє спадкові правовідносини лише для тих спадкоємців, які її прийняли.

Аналіз конструкції спадкового правовідношення та підстав його зміни дозволяє дійти висновку, що спадкові правовідносини існують як абсолютні правовідносини. Значення спадкового правовідношення полягає в тому, що його існування є юридичною умовою для виникнення іншого правовідношення – правовідношення власності. Специфікою зобов'язаних осіб у спадковому правовідношенні є обов'язок сприяти у реалізації спадкоємцями їх спадкових прав.

У дисертації звертається увага на існування спадкового відношення тільки у якості регулятивного правовідношення, тобто у його нормальній стадії.

Відтак правовідносини, що виникають у результаті порушення прав учасників спадкових правовідносин, виходять за межі останніх.

У *підрозділі 2.3. «Підстави припинення спадкового правовідношення»* проаналізовано точки зору вітчизняних та зарубіжних вчених щодо юридичних фактів, які спричиняють припинення спадкового правовідношення.

Дисертантом наголошується на необхідності розрізняти правовідношення як модель поведінки його учасників, встановлену нормами права, та конкретне (індивідуальне) правовідношення, яке виникає між певними особами. Виходячи з розуміння спадкового правовідношення як відношення, що спирається на спадкові правові норми, автором вперше у теорії цивільного права виділено модельне спадкове правовідношення та конкретні спадкові правовідносини.

Результатом такого розмежування та аналізу норм спадкового права, що регулюють припинення спадкового правовідношення, стали наступні висновки:

- єдиним юридичним фактом, що припиняє модельне спадкове правовідношення, є сплив строку на прийняття відумерлої спадщини територіальною громадою (у зарубіжних країнах – державою) або прийняття відумерлої спадщини територіальною громадою (державою);

- юридичними фактами, що припиняють конкретні спадкові правовідносини, є смерть спадкоємця, прийняття спадщини, відмова від спадщини тощо.

У **розділі 3. «Структура спадкового правовідношення (в Україні та зарубіжних країнах)»** дається загальний аналіз елементів спадкового правовідношення – суб'єкта, об'єкта та змісту. З огляду на це, розділ складається з трьох підрозділів.

*Підрозділ 3.1. «Учасники спадкового правовідношення»* присвячений визначенню кола суб'єктів спадкового правовідношення, виходячи з їх поділу на дві групи у залежності від наявності або відсутності у них юридичного інтересу до спадщини.

Дисертантом звернуто увагу на те, що до учасників спадкового правовідношення, які мають юридичний інтерес щодо спадщини, слід віднести спадкоємців, відказоодержувачів, кредиторів і боржників спадкодавця.

Аналіз чинного законодавства стосовно осіб, які не можуть бути спадкоємцями (негідні спадкоємці), а також законодавча прогалина щодо питання про можливість бути спадкоємцем за заповітом у майбутньому у разі, коли особа ще не зачата, свідчить про необхідність включення до складу цивільної правосуб'єктності фізичної особи тестаментоздатності спадкоємця.

Дисертантом доведено, що спадкування за правом представлення не є різновидом спадкування за законом, а спадкування обов'язкової частки у спадщині відноситься до спадкування за законом.

Визначаючи правовий статус вказаних учасників модельного спадкового правовідношення зроблено висновки про необхідність удосконалення чинного спадкового законодавства України шляхом:

– розширення кола спадкоємців за законом, зокрема, включення до цієї категорії спадкоємців, які знаходяться зі спадкодавцем у соціальній спорідненості;

– визнання територіальної громади (держави) як спадкоємця останньої черги з дотриманням умов спадкування, встановлених чинним спадковим законодавством;

– встановлення строків та порядку погашення боргів спадкодавця.

У підрозділі досліджується правовий статус учасників спадкового правовідношення, які сприяють здійсненню прав та виконанню обов'язків щодо спадщини – виконавця заповіту, нотаріусу, суду у спадкових правовідносинах. У роботі надані додаткові обґрунтування висновку про самостійність субінституту виконання заповіту.

Аналізуються та розмежовуються функції та компетенція нотаріуса та суду у спадкових правовідносинах. В Україні та Російській Федерації всі повноваження нотаріусів та суду у межах спадкового правовідношення поділяються автором на дві групи: а) ті, які спрямовані на охорону прав спадкоємців та б) ті, які спрямовані на охорону спадкового майна. Повноваження нотаріусів у спадкових справах у Франції (посвідчення заповітів та видача свідоцтва про прийняття спадщини) та Німеччині (посвідчення заповітів) є більш вузькими, оскільки всі інші юридичні дії віднесено до компетенції суду. У США суд є безпосереднім учасником спадкових правовідносин (за деякими винятками).

У підрозділі 3.2. «Об'єкт спадкового правовідношення» наголошується на існуванні єдиного об'єкта спадкового правовідношення – спадщини. Аналіз груп прав та обов'язків, які не входять до її складу, а також існування законодавчо закріпленого терміну «спадщина» дозволяє констатувати наявність спеціального терміну для визначення об'єкта спадкових правовідносин, що не збігається з об'єктом цивільних правовідносин та має притаманні лише йому відмінності.

У підрозділі уточнюється, що предмет заповідального відказу може не співпадати зі складом спадщини, що обумовлено своєрідною природою заповідального відказу.

З огляду на положення чинного законодавства України та зарубіжних країн, що регулюють порядок спадкування, автором зроблено висновок про існування спеціального режиму спадкування стосовно певних видів майна. У результаті запропоновано внести відповідні доповнення до ЦК України, зокрема щодо запровадження особливого порядку спадкування підприємства.

У підрозділі 3.3. «Зміст спадкового правовідношення» увагу приділено правам та обов'язкам спадкоємців як основних учасників спадкового правовідношення.

У роботі удосконалено систематизацію прав та обов'язків спадкоємців у модельному правовідношенні та відокремлено їх від прав та обов'язків, тісно пов'язані із правом спадкування, але не входять до змісту спадкового правовідношення.

Автор обґрунтовує необхідність включення до суб'єктивного права спадкування прийняття спадщини та відмови від спадщини у якості складових (правомочностей) першого. Звертається увага на те, що в Україні, Російській Федерації та Франції набуття спадщини засновано на системі прийняття спадщини, у Німеччині та США – на системі відмови від неї.

Аналіз позитивного правозастосовчого досвіду зарубіжних країн дозволив сформулювати конкретні пропозиції щодо удосконалення чинного цивільного законодавства України, зокрема, шляхом введення нових субінститутів – купівлі-продажу права спадкування, зрівняння часток спадкоємцями та позову про спадщину.

## ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що виявляється у порівняльно-правовому дослідженні особливостей спадкових відносин, урегульованих правом України, Російської Федерації, Франції, Німеччини та США. Основними науковими та практичними висновками дисертаційного дослідження є наступне.

1. Спадкове правонаступництво є окремим різновидом цивільного правонаступництва, що заперечує думку більшості вітчизняних та зарубіжних вчених про його універсальний характер.

2. Характерними ознаками спадкового правонаступництва слід вважати наступні: 1) перехід прав/обов'язків від однієї особи до іншої, 2) залежність об'єму прав та/або обов'язків правонаступника від прав та/або обов'язків правопередника, 3) одночасність, 4) правонаступництво відбувається у правах та/або обов'язках, 5) цілісність, 6) опосередкованість, 7) наявність спеціального режиму спадкування певних видів майна, встановлених цивільним законодавством. Вищевказаний перелік ознак є вичерпним.

3. Підставами виникнення, зміни та припинення спадкового правовідношення є юридичні склади, зміст яких становлять юридичні факти та юридичні умови. Наявність юридичних умов у юридичному складі є притаманною лише для спадкового права України та Російської Федерації. Елементи того чи іншого юридичного складу, в свою чергу, залежать від підстави спадкування – заповіту або закону.

4. На підставі аналізу положень цивілістичної доктрини та урахуванням позитивного досвіду зарубіжних країн (щодо заповітів самовбивць, осіб з певними вадами, можливості спадкування штучно зачатими дітьми та іншими особами, що знаходяться у соціальній спорідненості із спадкодавцем, тощо) наголошено на необхідності виділення поняття тестаментоздатності (заповідача та спадкоємця) у складі цивільної правосуб'єктності особи. У зв'язку з цим запропоновано внести відповідні зміни та доповнення до чинного Цивільного кодексу України.

5. Юридичними фактами, що спричиняють зміну спадкового правовідношення, є: а) юридичні факти, що призводять до зміни суб'єктного

складу правовідношення, б) юридичні факти, що призводять до зміни часток спадкоємців, в) юридичні факти, що водночас призводять до зміни суб'єктного складу правовідношення та до зміни часток спадкоємців. Поряд з цим виділено юридичні факти, що не призводять до зміни у жодному з елементів спадкового правовідношення – юридично байдужі факти.

6. Спадкове правовідношення існує тільки як регулятивне правовідношення, тобто у його нормальній стадії. Правовідносини, які виникають у разі порушення прав спадкоємців, виходять за межі спадкового правовідношення.

7. Необхідно розрізняти модельне спадкове правовідношення та конкретні (індивідуальні) спадкові правовідносини. Модельне спадкове правовідношення розуміється як взірець (модель), встановлений нормами спадкового права для всіх його учасників, згідно з яким останні повинні узгоджувати свою поведінку. У реальному житті модельне спадкове правовідношення трансформується у конкретні (індивідуальні) спадкові правовідносини, що виникають між певними визначеними особами.

8. Модельне спадкове правовідношення припиняється зі спливом строку на прийняття спадщини територіальною громадою (у зарубіжних країнах – державою) або прийняттям спадщини територіальною громадою (державою).

9. Спадщина є єдиним об'єктом спадкового правовідношення, який не збігається з об'єктом цивільних правовідносин та має притаманні лише йому відмінності.

10. Удосконалено систематизацію прав та обов'язків спадкоємців у модельному правовідношенні та відокремлено їх від прав та обов'язків, що виходять та тісно пов'язані із правом спадкування, але не входять до змісту спадкового правовідношення. Доведено, що суб'єктивне спадкове право є майновим правом та юридичною умовою виникнення інших цивільних правовідносин.

## **СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**

1. Валах В.В. Проблемні питання дійсності заповіту самовбивць / В. В. Валах // Південноукраїнський правничий часопис. – 2007. – № 3. – С. 134 – 135.

2. Валах В. В. Спадкове право зарубіжних країн / В. В. Валах // Правова держава. – 2002. – № 4. – С. 115–122.

3. Валах В. В. Спадкування за заповітом та законом : (на прикладі України та Російської Федерації) / В. В. Валах // Держава і право : зб. наук. пр. / редкол.: Ю. С. Шемшученко [та ін.]. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – Вип. 19. – С. 367 – 371.

4. Валах В. В. Теоретичні аспекти обмеження свободи заповіту / В. В. Валах // Правова держава. – 2003. – № 6. – С. 7 – 12.

5. Валах В. В. Деякі аспекти спадкування особистих немайнових прав автора за законодавством Франції / В. В. Валах // Четверті осінні юридичні читання : зб. тез міжнар. наук. конф. молодих вчених, (Хмельницький, 21-22 жовтня 2005 р.): у 3 ч. – Хмельницький, 2005. – Ч.2 : Приватно-правові науки. – С. 45 – 49.

6. Валах В.В. Заповіт самовбивці: історичні нариси / В. В. Валах // Перспективные инновации в науке, образовании, производстве и транспорте 2007 : сборник научных трудов международной научно-практической конференции, (Одесса, 1-15 июня 2007 г.): в 10 т. – Одесса: Черноморье, 2007. – Т. 9 : Юридические и политические науки. – С. 54 – 59.

7. Валах В. В. Історія становлення та розвитку спадкового правонаступництва в Україні та Російській Федерації / В. В. Валах // Социально-правовые проблемы совершенствования законодательства Украины : история, теория и практика: материалы 60-й науч. конф. проф.-препод. сост. и научн. работников эконом.-прав. фак-та ОНУ им. И. И. Мечникова. – Одесса : Астропринт, 2006. – С. 193 – 198.

8. Валах В. В. Особливості спадкування житла в Німеччині / В. В. Валах // Приватно-правовий метод регулювання суспільних відносин : стан та перспективи розвитку : зб. тез міжнар. наук. конф. студ. та аспірантів, (Київ ; Хмельницький, 25-26 листопада 2005 р.). – К. ; Хмельницький : ХУУП, 2005. – С. 164 – 166.

9. Валах В.В. Підстави динаміки спадкових правовідносин та їх класифікація / В. В. Валах // Право та економіка : генезис, сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (Одеса, 30 травня 2008 р.). – Одесса: Астропринт, 2008. – С. 64 – 68.

10. Валах В. В. Проблемні аспекти спадкування зброї за законодавством США / В. В. Валах // П'яті осінні юридичні читання : зб. тез міжнар. наук. конф. молодих вчених, (Хмельницький, 27-28 жовтня 2006 р.): у 5 ч. – Хмельницький: ХУУП, 2006. – Ч. 3 : Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. – Підтом 1. – С.42 – 45.

11. Валах В. В. Спадкування як особливий вид правонаступництва в цивільному праві / В. В. Валах // Матеріали 58-й наукової конференції професорсько-преподавального складу та наукових працівників економіко-правового факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова. – Одесса : Астропринт, 2004. – С. 145 – 148.

12. Валах В. В. Суб'єкти спадкових правовідносин : проблема визначення та правовий статус / В. В. Валах // Трансформація ринкових відносин в Україні : організаційно-правові та економічні проблеми : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (Одеса, 15 травня 2003 р.). – Одеса : Астропринт, 2003. – С. 18 – 21.

## АНОТАЦІЇ



**Валах В.В. Порівняльно-правова характеристика спадкових правовідносин в Україні та зарубіжних країнах (Російській Федерації, Франції, Німеччині, США). – Рукопис.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України. – Київ, 2009.

Дисертацію присвячено порівняльно-правовому аналізу спадкових правовідносин в Україні, Російській Федерації, Франції, Німеччині та США. У роботі визначено категорію спадкування як особливого виду цивільного правонаступництва, виділено його характерні ознаки. Проведено класифікацію юридичних фактів, що спричиняють динаміку спадкових правовідносин, виокремлено юридичні факти, які призводять до припинення спадкового правовідношення. На основі теоретико-правового аналізу проведено розмежування модельного та конкретних (індивідуальних) спадкових правовідносин. Розкривається зміст понять: цивільне правонаступництво, спадкування, спадкове правовідношення, спадщина та інших, аналізуються підстави виникнення та динаміки спадкових правовідносин та структурні елементи останніх. Суттєву увагу автором приділено структурі спадкового правовідношення: проведено розмежування учасників, означено їх правових статус, надано повну характеристику об'єкту та проведено класифікацію прав та обов'язків спадкоємців. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері регулювання відносин при спадкуванні.

**Ключові слова:** правонаступництво, спадкування, спадкове правовідношення, юридичний факт, спадкоємець, спадщина, суб'єктивне спадкове право.

**Валах В. В. Сравнительно-правовая характеристика наследственных правоотношений в Украине и зарубежных странах (Российской Федерации, Франции, Германии и США). – Рукопись.**

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03. – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Научно-исследовательский институт частного права и предпринимательства Академии правовых наук Украины. – Киев, 2009.

Диссертация посвящена сравнительно-правовому анализу наследственных правоотношений в Украине, Российской Федерации, Франции, Германии и США. В работе разработаны отдельные теоретические и правовые основы юридического механизма перехода прав и обязанностей от одного лица к другому в порядке наследования.

Сформулированы предложения по совершенствованию понятийно-категориального аппарата наследственного права. Определены понятия «гражданское правопреемство», «наследование», «наследственное

правоотношение», «наследство», которые могут использоваться как универсальные для Украины и зарубежных стран.

Исследована категория «гражданское правопреемство», выделены ее основные признаки. Сформулирован вывод о существовании правопреемства в качестве самостоятельного институционального принципа гражданского права.

Выделены и исследованы характерные признаки наследственного правопреемства. Обосновывается положение о наследственном правопреемстве (наследовании) как отдельном самостоятельном виде гражданского правопреемства в Украине, Российской Федерации, Франции и Германии.

Впервые в отечественной науке гражданского права комплексно исследованы и систематизированы юридические факты, влекущие возникновение, изменение и прекращение наследственных правоотношений, проведена классификация юридических фактов, приводящих к изменению наследственного правоотношения. Установлено, что элементами юридических составов, влекущих возникновение и динамику наследственных правоотношений, в Украине и Российской Федерации являются также юридические условия.

В рамках существования наследственного правоотношения выделены юридически безразличные факты, не влекущие изменений ни в одном из элементов наследственного правоотношения.

Обоснована целесообразность разграничения модельного наследственного правоотношения и конкретных (индивидуальных) наследственных правоотношений.

В работе исследованы особенности оснований прекращения модельного и конкретных (индивидуальных) наследственных правоотношений.

Используя теоретические положения, в работе обосновано существование наследственных правоотношений в качестве абсолютных регулятивных правоотношений, где активными участниками выступают наследники, чье субъективное наследственное право носит абсолютный характер. Правоотношения, возникающие в случае нарушения прав участников наследственного правоотношения, выходят за пределы регулирования нормами наследственного права. Такое положение характерно для Украины, Российской Федерации, Франции и Германии. В США наследственные правоотношения в подавляющем большинстве случаев возникают и развиваются в рамках особой судебной процедуры, что говорит об их комплексном процессуально-материальном характере.

Выделены и исследованы элементы наследственных правоотношений. Проанализирован правовой статус основных и вспомогательных участников наследственных правоотношений. В ходе исследования была усмотрена необходимость конкретизации на законодательном уровне правового положения некоторых категорий наследников, а также кредиторов и должников наследодателя. Дополнительно аргументирована самостоятельность субинститута исполнения завещания, проведено разграничение компетенции органов нотариата и суда в вопросах наследственного права.

Исследован состав объекта наследственного правоотношения. В результате проведенного исследования автором сделан вывод о существовании особого объекта наследственного правоотношения – наследства, отличного от объекта любого иного гражданского правоотношения.

Конкретизированы права и обязанности наследников в рамках наследственного правоотношения. Усовершенствована систематизация прав и обязанностей наследников в модельном наследственном правоотношении и проведено отграничение от прав и обязанностей наследников, которые вытекают и тесно связаны с правом наследования, но не входят в содержание наследственного правоотношения.

В ходе исследования доказано существование субъективного наследственного права в качестве имущественного права, наличие которого служит юридическим условием (во Франции, Германии, США – фактом) для возникновения иных гражданских правоотношений, в частности, правоотношений собственности.

Внесены конкретные предложения и рекомендации по совершенствованию национального законодательства о наследовании и практики его применения.

**Ключевые слова:** правопреемство, наследование, наследственное правоотношение, юридический факт, наследник, наследство, субъективное наследственное право.

***Valakh V. Comparative characteristic of hereditary legal relationships in Ukraine and foreign countries (the Russian Federation, France, Germany and the USA).*** – Manuscript.

The thesis on gaining the Candidate of Law Degree in speciality 12.00.03 – Civil Law and Civil Procedure; Family Law; Research Institute of Private Law and Enterprise of Academy of Legal Science of Ukraine. – Kyiv, 2009.

The thesis is devoted to comparative analysis of hereditary legal relations in Ukraine, the Russian Federation, France, Germany and the USA. Theoretical and legal platforms of the legal mechanism of transition of the rights and obligations from one person to other in an order of succession are developed. For the first time in Ukrainian civil law science all the jural facts which lead to the occurrence, the change and the termination of hereditary legal relationships are investigated complexly and systematically.

The expediency is reasonable to differentiate the model hereditary legal relationship and concrete (individual) hereditary legal relations. Elements of hereditary legal relations are allocated and investigated. The legal status of the basic and auxiliary participants of hereditary legal relations is analyzed. The existence of the special object of the hereditary legal relation – inheritance, which is different from any object of other civil legal relation, is proved.

The rights and obligations of successors in hereditary legal relationship are concretized. The systematization of heirs' rights and obligations is improved. During the research the existence of the subjective succession law right is well-proven as a

property right. Certain proposals and recommendations on improvement of national legislation about inheritance and practice of its application are made.

**Key words:** succession in title, inheritance, hereditary legal relationship, jural fact, heir, estate, inheritance right.